

2

Leren van de leerlabs

Noud Cornelissen

Noud Cornelissen is zelfstandig onderwijsadviseur en werkt onder meer in opdracht van stichting Schoolinfo. E-mail: nc@coco.nl.

Milan van Manen

Milan van Manen is projectmedewerker bij stichting Schoolinfo. E-mail: milanvanmanen@schoolinfo.nl

Het afgelopen anderhalf jaar hebben 210 scholen voor voortgezet onderwijs in leerlabs van het project Leerling 2020 gewerkt aan een aspect van gepersonaliseerd onderwijs. Welke lessen waarmee andere scholen hun voordeel kunnen doen, zijn daaruit te trekken?

Leerling 2020 is een project van de VO-raad en wordt uitgevoerd door Schoolinfo. Scholen worden daarbij ondersteund bij de verdere ontwikkeling van gepersonaliseerd leren in de eigen school, al dan niet met behulp van ICT. Kern van het project zijn de leerlabs: netwerken van scholen die samen werken aan een zelfgekozen vraagstuk rond gepersonaliseerd leren. Binnen het project kunnen scholen nieuwe ontwikkelingen en hulpmiddelen uitproberen en ervaringen uitwisselen met scholen die met vergelijkbare innovaties bezig zijn. Het vertrekpunt is de eigen onderwijspraktijk, zodat vernieuwingen passen bij de eigen mogelijkheden en ambities. De opbrengsten uit de leerlabs (ontwikkelde materialen, geformuleerde praktijkvoorbeelden en opgedane kennis) worden toegankelijk en bruikbaar gemaakt voor de hele sector, onder andere via www.leerling2020.nl/resultaten. Schooloverstijgende vragen en behoeften worden verzameld en gebundeld, om ook collectieve thema's aan de orde te stellen bij de overheid en bij marktpartijen, zoals uitgeverijen en softwareleveranciers. "Een leerlab geeft je de kans om vanuit je klaslokaal een minirevolutie te ontketenen", zegt Anne-Marije

Kraijnbrink van CSV Het Perron in Veenendaal. "Onderwijsvernieuwingen omvatten vaak een heel leerjaar of een hele school. Maar in het leerlab kan een docent zeggen: ik heb een goed idee en kan ik wat uren krijgen om het uit te proberen?" CSV Het Perron is een van de scholen voor voortgezet onderwijs die meedoen aan de leerlabs van Leerling 2020. Kraijnbrink is trekker van het leerlab op Het Perron. Een van de docenten op wie zij doelt, is haar collega Lotte Sanders. Deze docent lichamelijke opvoeding vond dat er bij het beoordelen van de vorderingen die leerlingen maken op het gebied van 21e-eeuwse vaardigheden (denk aan samenwerken en probleem oplossen) te weinig werd gekeken naar wat leerlingen in de gymlessen laten zien. Terwijl dat sterk kan verschillen van wat leerlingen in de theorievakken demonstreren. Een leerling die bij een theoretische opdracht zelden of nooit de leiding neemt, doet dat tijdens de gymlessen misschien wel. Zou dit met een aanvullende rapportage vanuit de gymles te ondervangen zijn? "In een groter onderwijsvernieuwingproject moet een docent voor zo'n experiment vaak eerst de hele vakgroep meekrijgen", zegt Kraijnbrink. "In het leerlab kan een docent het gewoon gaan doen en, als het werkt, met een goed verhaal naar de vakgroep gaan." Dat is een goede manier om de Catch-22 te omzeilen die veel onderwijsvernieuwingen hindert. Kraijnbrink: "In het onderwijs willen we vaak pas iets veranderen als we zeker weten dat het werkt. Maar daarvoor moet je het eerst uitproberen."

Vijf thema's

Leerling 2020 ging in maart 2015 van start. Inmiddels zijn 210 scholen in verschillende leerlabs aan de slag met een verscheidenheid aan vragen. Er tekenen zich vijf thema's af waarmee bijna elke leerlab school bezig is:

1. Digitale didactiek/digitale vaardigheden. Hoe kunnen docenten hun didactiek verrijken met de inzet van digitale middelen?
2. Professionalisering. Als docenten hun lessen anders gaan inrichten, vergt dat ook professionele ontwikkeling. Wat hebben docenten nodig?
3. Maatwerk/meetwerk. Door toepassing van ict worden veel gegevens over leerlingen verzameld. Wat is relevant? Hoe lees je de data en wat kun je ermee?
4. Curriculumbewustzijn. Hoe kunnen docenten loskomen van de methode en meer inzicht krijgen in het curriculum?
5. Veranderaanpak. Hoe krijg je alle docenten binnen je school mee?

In het vervolg van dit artikel passeren deze thema's aan de hand van praktijkervaringen stuk voor stuk de revue, met daarbij een overzicht van opbrengsten tot nu toe.

Thema 1: Digitale didactiek – Scholen willen concrete stappen zetten

Hoe kunnen docenten met digitale middelen hun didactiek verrijken? Leerlab scholen bedachten de kickstarter: een eenvoudig instrument dat docenten over de eerste drempel heen helpt.

De vraag hoe ICT de ontwikkeling van activerende en motiverende didactiek kan stimuleren, speelt op tal van scholen en dus ook in de leerlabs. Het nadeel van digitale tools - en er zijn er tegenwoordig honderden - is nogal eens dat ze los staan van de rest van de lessen. "Belangrijk is dat digitale tools je lessen daadwerkelijk verrijken en iets toevoegen aan de mogelijkheden die je tot dan toe hebt," zegt Jessica van Dam, die coördinator is van een leerlab

Digitale didactiek, waaraan zes scholen deelnemen. De ambitie was niet om meteen het hele systeem te veranderen, zegt Van Dam: "We wilden vooral iets doen voor docenten die eigenlijk best aan de slag willen met digitale tools, maar daar ook wel een beetje tegenaan hikken."

Ook met goede tools is beginnen nog spannend, merkte Van Dam. "Als docenten van elkaar kunnen leren, zou dat enorm helpen. Gelukkig gebeurt dat steeds vaker. Binnen de school, waar je nu eenmaal altijd voorlopers hebt, maar ook tussen scholen onderling." Ter ondersteuning zijn binnen het leerlab kickstarters ontwikkeld, eenvoudige handleidingen om een begin te maken met een bepaalde tool. Dat werkt goed volgens Van Dam: "De kickstarters worden veelvuldig gedownload van onze website. Een kickstarter is geen groot en ingewikkeld instrument; het werkt omdat het juist heel klein en overzichtelijk is. Een gereedschap of aanpak hoeft niet perfect te zijn. Scholen hebben behoefte aan hulp om concrete stappen te kunnen zetten, en aan voorbeelden van andere scholen. Daarom werken we ook steeds aan het delen van kennis en ervaringen."

Opbrengsten op het gebied van digitale didactiek

- Kickstarters. Er zijn inmiddels 12 kickstarters over digitale tools. Ze zijn vooral bedoeld voor docenten die hun didactiek willen verrijken, maar het niet altijd even gemakkelijk vinden om met digitale instrumenten aan de slag te gaan. Stap voor stap maken docenten kennis met tools die breed inzetbaar zijn in de lessen.
- Werkdocument 'Visie op digitale didactiek'. Gymnasium Apeldoorn beschrijft in dit werkdocument hoe de school gekomen is tot een visie op digitale didactiek. Andere schoolleiders en docenten kunnen dit document gebruiken als ze aan de slag willen met onderwijsvernieuwing met behulp van ICT. In vijf stappen wordt het proces

naar een plan van aanpak beschreven.

- Werkconferenties digitale didactiek. In twee werkconferenties konden docenten ervaren hoe zij ICT zodanig kunnen inzetten dat het hun lessen verrijkt. Docenten gingen zelf aan de slag met opdrachten, tools en werkvormen. Meer informatie op: <http://leerling2020.nl/bijeenkomst/werkconferentie-digitale-didactiek/>

Thema 2: Professionalisering - Leren van elkaar, hoe doe je dat?

Het succes van gepersonaliseerd leren, in welke vorm dan ook, hangt voornamelijk af van de docent, maar die is vaak nog traditioneel opgeleid. Dat maakt professionalisering tot hét onderliggende thema in de leerlabs.

Meer aandacht voor verschillen tussen leerlingen - de kern van gepersonaliseerd leren - vraagt van docenten meestal een andere instelling, aanpak en vaardigheden dan zij in hun lerarenopleiding hebben meegekregen. Volgens Rens van den Boogaard, programmamanager bij Schoolinfo, is professionalisering dan ook de rode draad door heel Leerling 2020. Opvallend is dat docenten en scholen tegenwoordig voor professionalisering minder vaak hun heil zoeken bij externe opleidingen en experts. Van den Boogaard: "In de leerlabs zien we dat scholen vooral willen leren van elkaar. Zij willen goede voorbeelden zien, kennis delen en samenwerken. Scholen zijn benieuwd hoe andere scholen het aanpakken. We zien het als onze opdracht om docenten bij elkaar te brengen, zowel op scholen als met andere scholen. We doen er alles aan om zo dicht mogelijk bij de praktijk te komen."

Ewald Weiss is bestuurder van Progresso, het bevoegd gezag van onder andere Caland 2, een Amsterdamse school die meedoet aan het leerlab Docent als didactische coach. Weiss geeft docenten ruimte voor onderwijsontwikkeling: "We hebben onze eigen academie. Elke dinsdag leren de docenten van

elkaar en waar nodig van externen. Het gaat onder andere om het uitwisselen van goede voorbeelden, heel praktisch." Progresso is doelbewust een samenwerking aangegaan met de lerarenopleiding van Hogeschool InHolland. "De docent is vaak bezig met zijn volgende les, maar opleiders hebben overzicht over het curriculum voor meerdere jaren. We betrekken hen ook bij vakoverstijgende modules. Daar heb je echt wat aan." Intussen is op Caland 2 goed zichtbaar dat gepersonaliseerd leren vraagt om een andere organisatie van het onderwijs. "We werken met een leerportal en hebben geen gewone lessen meer", zegt Weiss. "We hebben verwondersessies waarin leerlingen geïnspireerd worden op een 'TED-achtige' wijze en waar de 'waaromvraag' aan de orde komt. In andere sessies leren en werken de leerlingen aan hun 'product' en presenteren ze wat ze geleerd hebben." De docent heeft in dit geheel een totaal andere rol. Weiss: "Niet de methode, maar de docent heeft de regie. Het waren ook de docenten die bedacht hebben dat het taakbeleid moest worden afgeschaft toen dit een obstakel bleek voor de innovatie."

Opbrengsten op het gebied van professionalisering

Naar aanleiding van gesprekken met bestuurders over de lerarenopleidingen zijn vijf analogieën gemaakt voor het opleiden van leraren. Er is bijvoorbeeld een vergelijking gemaakt met het ambt van hoogleraar, waarbij een exclusieve bekwaamheidsgraad als stimulans dient en met de opleiding tot arts, waarbij het opleiden in de praktijk heel belangrijk is. Zie: www.leerling2020.nl/analogieen

Thema 3: Maatwerk /meetwerk – Voortgang delen met leerling, docenten en ouders

Dankzij ICT beschikken scholen tegenwoordig over grote hoeveelheden informatie over de ontwikkeling van leerlingen. In het leerlab Maatwerk/meetwerk bekijken scholen hoe zij hun voordeel kunnen doen

met deze data. Een initiatief van het Hondsrug College laat zien wat dit kan opleveren.

Op leerlab school het Hondsrug College in Emmen zijn leerlingen van het technasium bezig met het ontwikkelen van competenties. De school onderscheidt er acht: inventiviteit, individueel werken, procesgericht werken, kennisgericht werken, doorzetten, plannen en organiseren, productgericht werken en samenwerken. "Leerlingen krijgen voor al die competenties een score", legt docent Henri Pragt uit. "Wij willen graag weten op welke manier we de ontwikkeling van deze competenties het best kunnen bijhouden en hoe wij deze voortgang kunnen delen met de leerling, de docenten en met ouders." Om de competentieontwikkeling meetbaar te maken, heeft de school in het vak Onderzoek en Ontwerpen een experiment uitgevoerd. Elke competentie is onderverdeeld in niveaus. Bij elk niveau - beginner, gevorderd, vergevorderd, expert - is een beschrijving gemaakt van het gewenste gedrag. Zo is de omschrijving voor niveau 3 (vergevorderd) van de competentie 'inventiviteit': 'je hebt een eigen oplossing bedacht'. Vervolgens wordt een leerling op elke competentie ingedeeld in een van de vier niveaus.

Pragt: "Langzamerhand ontstond het idee om leerlingen zichzelf te laten beoordelen. Die scores vergelijken we nu met de scores die de docenten geven. We zien positieve effecten: leerlingen krijgen meer zelfinzicht en leren reflecteren. Bovendien leren docenten de leerlingen beter kennen."

Om de ontwikkeling van de leerling te volgen en om deze in een groepscontext te plaatsen, zijn alle competentiescores digitaal bijgehouden en geanalyseerd. Er zijn drie analyses uitgevoerd: een individuele beoordeling, waarbij de scores van verschillende opdrachten gemiddeld zijn, een vergelijking van de individuele scores met het klasgemiddelde en individuele beoordelingen van verschillende opdrachten gedurende het schooljaar, waardoor de individuele ontwikkeling zicht-

baar wordt. Deze manier van meten en beoordelen maakt inzichtelijk waar een leerling staat en geeft de leerling de mogelijkheid de eigen ontwikkeling te sturen en te verbeteren. Toch is er ook een keerzijde, aldus Pragt: "We hebben gemerkt dat het veel tijd kost om leerlingen te scoren. Collega's hebben hierover nog weleens meningsverschillen. Sommigen zien het bijhouden van scores als essentiële stap in het zichtbaar maken van ontwikkelingen, anderen geven aan dat het de werkdruk verhoogt."

Opbrengsten op het gebied van maatwerk/meetwerk

Het Hondsrugcollege heeft een procesbeschrijving gemaakt van zijn pilot over competenties in het technasium. Het verslag geeft toelichting bij de competenties, de verschillende niveaus, de analyses van de data en de conclusies van de pilot. Zie: <http://resultaten.leerling2020.nl/hondsrug-college-meet-competenties/>

Thema 4: Curriculumbewustzijn – Docenten moeten zich gesteund voelen

Curriculumbewustzijn geeft docenten vrijheid. Als ze weten wat de basis is van de methode en wat de kerndoelen en eindtermen van het curriculum zijn, krijgen ze meer regie over het onderwijs dat ze verzorgen. De ervaringen van twee leerlab scholen illustreren dit.

Wanneer docenten zich vrij voelen om eigen accenten te leggen, los van de methode, kunnen ze de leerling vaak beter op maat bedienen. Een voorwaarde is dat docenten inzicht hebben in het curriculum, zegt Kayleigh van Oorschot, een van de leerlabcoördinatoren. "Als je wilt afwijken van het bestaande programma, moet je weten wat de leerdoelen en de eindtermen zijn. Je hebt een duidelijk overzicht nodig van wat een leerling moet leren en wat aanvullend en ondersteunend is." Dit curriculumbewustzijn is nodig om zelf een lesprogramma te kunnen arrangeren, al

dan niet met digitale content. Een complicatie is dat de meeste scholen nog werken met methodes waarin alle verplichte lesstof zit. Van Oorschot: “De educatieve uitgeverij geven daarin niet altijd aan wat verplichte onderdelen zijn en wat aanvullend is. Op scholen in het hele land hoor je echter docenten vragen om een ‘slanke’ kernmethode waarin alleen verplichte onderdelen zijn opgenomen. De aanvulling en verdieping willen docenten zelf doen.”

Een van de scholen die hiermee bezig is, is het Greijdanus College in Zwolle, waar Ries de Vries werkt als ICT-coördinator en docent Frans. “Ons startpunt was het zelf arrangeren van leermateriaal”, zegt hij. “Daarbij stel je de vraag hoe het materiaal in het curriculum van jouw vak past en hoe het curriculum past bij de doelen van de school. Vaardigheden, doelen en vakinhoud zijn alle drie belangrijk.”

Het Greijdanus werkt met een matrix waarin deze drie componenten terugkomen en waaraan docenten hun curriculum kunnen toetsen. Belangrijk is verder dat docenten op de hoogte zijn van de onderwijsvisie en de vormingsdoelen van de school. Bovendien moeten ze verbanden kunnen leggen met de jaren voor en na hen (de doorlopende leerlijnen) en de exameneisen kennen. Daartoe zet het Greijdanus in op professionele ontwikkeling, met onder meer een persoonlijk nascholingsplan voor iedere docent. De Vries: “We zien erop toe dat iedere docent nascholing doet, zodat collega’s hun vak kennis op peil houden en zich verbinden met de schooldoelen. Want wanneer je als docent onze identiteit en onze keuze voor gepersonaliseerd leren niet ondersteunt, wordt het lastig. We ruimen tijdens teamvergaderingen en functioneringsgesprekken veel tijd in om hierover te spreken.”

Ook andere leerlab scholen zien het belang van curriculumbewustzijn en het zelf arrangeren van leermateriaal. “We moeten loskomen van de uitgeverij”, vindt adjunct-directeur Wytze Tesselaar van vmbo-locatie d’Ampte van het Tabor College in Hoorn. “Een kundige vakdocent weet wat de eindtermen van het examen zijn en kan dan besluiten welke leerstof verplicht is en waar de ruimte zit om

te verbreden of te verdiepen.” Tesselaar ziet het als een belangrijke opdracht voor de lerarenopleidingen om docenten beter toe te rusten voor hun taak.

Volgens leerlabcoördinator Van Oorschot is het vooral belangrijk dat docenten erop kunnen vertrouwen dat ze de goede dingen doen. “Ze moeten zich gesteund weten. Op scholen waar het moeilijk gaat, hebben docenten het gevoel dat ze geen fouten mogen maken, dat je niet mag experimenteren. Als je leert, moet je fouten kunnen maken.”

Opbrengsten op het gebied van curriculumbewustzijn

Docenten van het Ichthus College Kampen deden onderzoek naar manieren om het leren van leerlingen meer persoonlijk te maken met de focus op leerlinggestuurd onderwijs. In de verschillende experimenten is sterk ingezet op zelfregulatie van leerlingen. De effecten zijn meer betrokkenheid, een actievere houding en een verhoogde motivatie. De observaties, gedaan door docenten, zijn positief en bemoedigend. Stuk voor stuk zijn de docenten gemotiveerd om door te gaan met hun experiment.

Thema 5: Veranderaanpak – Beter stilstaan bij wat werkt

De lessen uit de leerlabs verdienen een bredere verspreiding. Maar hoe krijg je alle docenten binnen je school mee? Hoe houd je een innovatie gaande? En hoe kunnen meer vo-scholen in de innovaties delen? Het komt allemaal samen in een veranderaanpak.

Op weg naar gepersonaliseerd onderwijs zijn zowel in de sector als op school veranderingen nodig. Volgens Assia Lachkar, lid van het team Veranderaanpak bij Leerling 2020, vraagt veranderen vooral om een andere manier van denken en doen. Op sectorniveau gaat het erom een lerende cultuur te stimuleren als voedingsbodem voor innovatie en

vernieuwing. Daarnaast gaat het om het creëren van urgentiebesef: veranderen is van levensbelang om de leerlingen echt het beste onderwijs te kunnen geven dat mogelijk is. Op schoolniveau is het volgens Lachkar belangrijk om heel klein te beginnen en dan verder uit te bouwen. "In ons project verzamelen we ervaringen en voorbeelden van scholen die inspireren. Wat werkt en wat werkt niet? We hebben een hulpboekje samengesteld met tips van docenten en schoolleiders om mensen in je eigen team te enthousiasmeren en mee te krijgen in een verandertraject. Als je iets nieuws wil gaan doen, verander je je manier van denken, je bekijkt zaken vanuit een andere invalshoek. Je laat het oude en het bekende los."

Waar scholen het vaakst tegenaanlopen, is de vraag hoe ze mensen meekrijgen. Lachkar: "Mensen komen vaak enthousiast terug van een workshop of conferentie, maar hoe ga je vervolgens op je eigen school aan de slag met alles wat je hebt gehoord?"

Scholen die iets verder in het innovatieproces zijn, geven aan dat het borgen van veranderingen lastig is. "Bij docenten leeft de behoefte veranderingen te borgen. Gebeurt dat niet, dan denkt het team al snel: waar doen we het dan voor? Door dingen bewust te borgen, zien mensen dat veranderen nut heeft. Ze kunnen nog beter stilstaan bij wat er al is en wat werkt." Waar ligt het aan dat veranderingen niet altijd goed geborgd worden? Lachkar: "Vaak lopen te veel verandertrajecten door elkaar heen. Soms is er te weinig focus of wordt er te weinig stil gestaan bij wat er al gebeurt en of dat goed gebeurt. Bij het maken van een projectplan is het goed om meer aandacht te besteden aan borging. Nu is daar vaak te weinig tijd voor."

Opbrengsten op het gebied van een veranderaanpak

Sommige docenten ervaren weerstand op school wanneer zij aan de slag willen met veranderingen en nieuwe ontwikkelingen. Het boekje *Ga in gesprek met je team* geeft tips om samen met je collega's een innovatietraject in te gaan.

Met behulp van de voortgangssheet wordt het makkelijker om het gesprek binnen je school over de voortgang van je innovatietraject aan te gaan. Verschillende personen binnen de school, bijvoorbeeld docenten en schoolleider, kunnen het formulier invullen. De verschillende indicatoren laten zien welke resultaten de school al heeft behaald en waar wellicht nog kansen liggen.

Hoe verder?

Tot eind 2018 zal het project Leerling2020 scholen ondersteunen in hun ontwikkeling naar gepersonaliseerd leren en praktijkvoorbeelden sectorbreed delen om zo hun veranderkracht te vergroten. Een interessante opbrengst die nu al zichtbaar is, is dat er nu ook tussen scholen op docentniveau steeds meer wordt uitgewisseld. Het succes van de leerlabs is mede afhankelijk van in hoeverre docenten erin slagen de rest van hun school mee te nemen. Bij bijna alle scholen worden hier al stappen in gezet, maar het blijft een vraag waar veel docenten mee zitten: hoe neem je de rest van je team mee? In het beantwoorden van deze vraag heeft de schoolleider nog altijd een erg belangrijke rol. ■

BENT U SCHOOLLEIDER OF BESTUURDER IN HET VO?

De VO-academie is door de VO-raad in het leven geroepen speciaal om u te ondersteunen, te stimuleren en te faciliteren bij uw (verdere) professionalisering. Belangrijke thema's waar we – samen met u – aan werken zijn onder andere strategisch HRM, financieel leiderschap, leernetwerken, coaching en intervisie, onderwijskundig leiderschap, inductie van beginnende schoolleiders en collegiale bestuurlijke visitaties.

Alle informatie over de VO-academie vindt u op:

 www.vo-academie.nl

 twitter.com/voacademie

 LinkedIn → zoeken op VO-academie

De VO-academie is een programma van de VO-raad dat zich richt op de verdere professionalisering van schoolleiders en bestuurders. Het programma bestaat uit diverse onderdelen, allen opgezet vanuit het principe 'leren van en met elkaar'.